

Covid-19 Pandemi Sürecinde Panoptik Denetim ve Gözetim Uygulamaları

Ahmet MAZLUM*

Öykü ULUSOY**

ÖZ

Yer küremiz resmi kayıtlara göre yaklaşık 3 yıldan fazla süren bir pandemi süreci yaşadı. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün verilerine göre 704.753.890 insan Covid-19 virüsüne yakalandı ve bunların 7.010.681'i virüsten veya virüsün neden olduğu semptomlardan dolayı yaşamı yitirdi. Covid-19 virüsünün hızla yayılması ve bulaşma yollarının çeşitliliği nedeniyle dünya genelinde birçok ülke, çeşitli tedbirler alınmıştır. Bunlardan bazıları maske zorunluluğu, sokağa çıkma kısıtlamaları, karantinalar, seyahat yasakları, sosyal mesafe kuralları ve hatta teknolojik takip sistemleri gibi uygulamalardır. Dünyanın birçok ülkesinde alınan karar/uygulamalar bir yandan da özgürlük ve gözetleme tartışmalarını gündeme getirmiştir. Alınan önlemler bireyler açısından özgürlüklerin kısıtlanması, askıya alınması anlamına gelmektedir. Bu tartışmalar 11 Eylül 2001 İkiz kulelere saldırı sonrasında alınmak istenen önlemlerle birlikte tartışmalar dünya gündemine yoğun olarak girmişti. Covid 19 pandemisinde de benzer tartışmalar "özgürlük-denetim" paradoksu ekseninde yapıldı. Küresel güç odaklarının yeni bir toplumsal denetleme mekanizmasının provasını yaptığı (!), gelecekte toplumların nasıl kontrol edilebileceği ile ilgili güvenlik testlerinin uygulandığı (!), siyasal mekanizmanın Covid-19 gerekçesiyle dünyanın otoriter eğilimlere kaymasının ön hazırlıklarını yaptığı (!), bu yolla dünyanın bazı bölgelerinde gözetleme, denetleme, takip etme, arşivleme gibi yol ve yöntemlerle küresel bir panoptikon sürecine girdiği (!) yönünde tartışma ve sorgulamalar entelektüel çevrelerinde yoğun olarak yapılmaktadır. Bu çalışmada pandemi sonrası toplumsal-siyasal düzen içinde iktidarların toplumu gözetleme ve denetim altına alması hakkında izledikleri politikalar incelenecek, teorik bağlamda tartışılacak ve sadece siyasal alandaki uygulamalarla sınırlı tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Panoptikon, Gözetim, Denetim, Gözetim Politikaları.

Başvuru / Kabul: 13 Ocak 2025 / 13 Şubat 2025

Atıf: Mazlum, A., Ulusoy, Ö. (2025). Covid-19 Pandemi Sürecinde Panoptik Denetim ve Gözetim Uygulamaları, *HABİTUS Toplumbilim Dergisi*, (6), 73-94.

Panoptic Control and Surveillance Applications During the Covid-19 Pandemic Process

ABSTRACT

According to official records, our planet experienced a pandemic process lasting more than 3 years. According to data from the World Health Organization (WHO), 704,753,890 people contracted the Covid-19 virus, and 7,010,681 of them lost their lives. Due to the rapid spread of the COVID-19 virus and its many transmission methods, many governments have implemented mask-wearing, curfews, quarantines, travel bans, social distance, and technology tracking systems. Many nations' policies have raised questions about freedom and surveillance. The measures restrict or suspend individual freedoms. These talks and the proposed responses to the September 11, 2001, Twin Tower attacks dominated the global agenda. Similar arguments about the 'freedom-control' dichotomy occurred during COVID-19 epidemic. In intellectual circles, there is intense debate and questioning regarding the following claims: that global power centres have rehearsed a new social surveillance mechanism (!),

*Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Sivas/Türkiye. E-mail: mazlum@cumhuriyet.edu.tr, ORCID Number: 0000-0001-7350-8671, ROR ID: <https://ror.org/04f81fm77>

**Sosyoloji Bilim Uzmanı, E-mail: oykuulusoy98@gmail.com, ORCID Number: 0009-0000-8950-0762

that security tests on how societies can be controlled in the future have been conducted (!), that the political mechanism has laid the groundwork for the world to shift toward authoritarian tendencies under the pretext of Covid-19 (!), and that, through these means, certain regions of the world have entered a global panopticon process involving methods such as surveillance, monitoring, tracking, and archiving (!). In this study, the policies pursued by governments in surveilling and controlling society within the post-pandemic socio-political order will be examined, discussed theoretically, and limited only applications in the political sphere.

Keywords: Pandemic, Panopticon, Surveillance, Control, Surveillance Policies.

Received / Accepted: 13 January 2025 / 13 February 2025

Citation: Mazlum, A., Ulusoy, Ö. (2025). Panoptic Control and Surveillance Applications During the Covid-19 Pandemic Process, *HABITUS Journal of Sociology*, (6), 73-94.

GİRİŞ

“...Winston, merdiveni ikide bir durup dinlenerek ağır ağır çıkıyordu. Her katta, asansörün tam karşısına asılmış olan posterdeki kocaman yüz duvardan ona bakıyordu. Resim öyle yapılmıştı ki, gözler her davranışınızı izliyordu sanki. Posterin altında, BÜYÜK BİRADER’İN GÖZÜ ÜSTÜNDE yazıyordu” (Orwell 2011: 25-26).

Günümüzde Google, kaydedip biriktirdiği bilgilerle yakın bir gelecekte dünyayı mı yönetecektir? Bizler, bizi bizden daha iyi tanıyan NSA (National Security Agency), GCHQ (İngiliz Government Communications Headquarters), BND (Bundesnachrichtendienst) ve FSB (Rus İç İstihbarat Teşkilatı) gizli servislerin zombileri miyiz? (Aust ve Ammann 2018: 22). ‘Küresel elitler gözetim ve denetim yoluyla oluşturdukları bu otoriter yönelimlerle emre itaat eden, rıza gösteren bireyler yetiştirme/toplumlar oluşturma gayretinde midirler’ soruları bütün açıklığıyla orta yerde durmaktadır.

Gözetim ve pandemi kavramları her zaman bir arada anılamayacak olsa da yakın tarihte yaşanan Covid-19 pandemisi kapsamında ortaya çıkan sonuçlar bu kavramları yan yana getirdi. Pandemilerin tarihsel geçmişi tam olarak bilinmese de “insanın/yaşamın olduğu yerde hastalık vardır” önermesinden yola çıkarak insanlık tarihi kadar eski olduğu varsayılabilir. Salgın hastalıkların insanlık tarihi boyunca dönem dönem ortaya çıktığı ve bu olguların ekolojik dengenin bozulması, hijyen koşullarına uyulmaması gibi çeşitli nedenlerle tetiklendiği bilinmektedir. Salgınların yayılmasında ise toplumsal hareketliliğin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu nedenle pandemik süreçlerin modern topluma özgü olmadığı, ancak modern toplumlarda daha sık görüldüğü ifade edilebilir.

Modern toplumlarda salgınların daha sık görülmesinin ve yayılmasının temel nedeni, ulaşım olanaklarının gelişmesiyle birlikte artan turizm faaliyetleri, gönüllü veya zorunlu göçler ve diğer nedenlerle ülkeler ve kıtalar arası insan hareketliliğidir. Ulaşım araçlarının gelişimi,

insanların daha hızlı ve uzak mesafelere seyahat etmesini kolaylaştırarak hastalıkların yayılma hızını artırmaktadır.

Bununla birlikte, modern toplumlarda kentler gibi modern yerleşim birimlerinin gelişmesi, turizm hareketliliği, göç gibi faktörler de salgınların yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Kentlerdeki yoğun nüfus, hijyen koşullarının yetersizliği ve toplu taşıma araçlarının kullanımı gibi nedenlerle hastalıkların bulaşma riski artmaktadır. Turizm faaliyetleri ve göçler ise insanların farklı bölgelerle temasını artırarak hastalıkların yayılma alanını genişletmektedir.

Salgınlara tarihçesi gibi, kamusal alanın gözetlenmesi ve bireyin kontrol altına alınmak istenmesi modern toplumlarda gündeme gelmesine karşın, bu olguların tarihsel kökenleri de oldukça eskilere dayanmaktadır. Devlet aygıtının ortaya çıkışıyla birlikte gözetim ve denetim mekanizmaları da şekillenmeye başlamıştır. Devletlerin ve iktidarların egemenliklerini, iktidarların ise siyasal güçlerini koruma amacıyla gözetim ve denetim mekanizmalarına başvurdukları bilinmektedir.

Gözetim ve denetim uygulamaları kamu güvenliği gerekçesiyle, toplumların düzenini sağlama ve sürdürme amacıyla kullanılan araçlardır. Devletler, vatandaşlarını gözetleyerek ve denetleyerek suç oranlarını azaltmayı, suçluların adalete teslimi, toplumsal düzeni sağlamayı ve siyasi istikrarı korumayı hedefler. Bireyler ise özellikle toplumsal anomi, salgın, terör gibi olağan dış durumlarda kendi güvenliklerini sağlama, topluma uyum sağlama ve sosyal statülerini koruma gibi nedenlerle gözetim ve denetim mekanizmalarına gönüllü tabi olurlar.

Ancak gözetim ve denetim olguları, sadece devletlerin ve iktidarların kullandığı araçlar değildir. Toplumun her kesimi, diğerlerini gözetleme ve denetleme eğilimindedir. Aileler çocuklarını, işverenler çalışanlarını, öğretmenler öğrencilerini ve hatta komşular birbirlerini gözetleyebilirler.

Gözetim ve denetim olgularının sosyolojik ve psikolojik boyutları da bulunmaktadır. Sosyolojik açıdan gözetim ve denetim, toplumun yapısını, sosyal ilişkileri ve güç dengelerini etkiler. Psikolojik açıdan ise bireylerin özgürlük algılarını, kimliklerini ve davranışlarını şekillendirir.

Bu çalışma, yukarıda ifade edilen perspektifle gözetim ve denetim olgularını ele alarak, bu olguların toplumsal ve bireysel düzeydeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu sayede, gözetim ve denetim mekanizmalarının nasıl işlediği, hangi amaçlara hizmet ettiği, bireyler ve toplumlar üzerindeki etkileri daha iyi anlaşılabilir.

Pandemi süreci ile birlikte gözetim ve denetim olgusu bireysel ve toplumsal hayatlarımızda kuşatıcı ve belirleyici bir uygulama haline gelmiştir. Kısa sürede tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını korku ve endişe yaratmanın yanında birtakım riskleri de beraberinde getirmiştir. Pandeminin oluşturduğu riskler paradoksal bir biçimde gözetimi güçlendirmiştir. Salgının yayılmasını engellemek, insan hareketliliğini kontrol edebilmek için yeni teknolojik uygulamalar kullanılmış, yaşadığımız çağa uygun gözetim uygulamaları geliştirilmiştir. Pandemi sürecinde sağlık güvenliği adına zorunlu hale gelen iletişim teknolojileri üzerinden yürütülen gözetim ve denetim mekanizmaları, kişisel verilerin toplanmasında büyük bir artışa neden olmuştur. Bu durum, teknolojinin sağladığı kolaylıkların yanı sıra, kişisel özgürlükler ve mahremiyet hakkı gibi temel değerler üzerindeki etkileri konusunda önemli tartışmalara yol açmıştır.

Ülkelerin salgın için uyguladıkları bu gözetim politikaları bireylerin gözetime gönüllü katılımlarını sağlamış ve toplumsal rızanın oluşturulması gerçekleştirilmiştir. Gönüllü katılımın sağlanması uygulanan gözetim sistemlerini meşrulaştırmıştır. Covid-19 pandemisi iktidarların, panoptikon modelini benimseyerek, yapay zekâ destekli yüz tanıma sistemleri ve büyük veri analizi, konum merkezli yazılım gibi teknolojilerle bireylerin her adımını takip etmelerini mümkün kıldı. Bu durum, mahremiyetin sınırlandırılması ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması gibi sonuçlar doğururken, salgın sonrası dönemde de devam eden yasal düzenlemelerle kalıcı hale getirilmeye çalışıldı.

Gözetim ve Pandemi

İnsanoğlu, doğuştan gelen merak duygusuyla sosyal ve fiziksel çevresini anlamaya ve bilmeye çalışır. Görme, birçok eylemimizin temeli olup, “Bizi çevreleyen dünyadaki yerimizi görerek buluruz” deyişiyle ifade edildiği gibi, varoluşumuzda merkezi bir role sahiptir (Berger 2022: 7). Gözetim, tarih boyunca farklı şekillerde uygulansa da teknolojik gelişmelerle birlikte bilgi toplama, analiz etme ve depolamadaki kolaylıklar sayesinde modern dönemde daha sistematik ve kapsamlı bir hale gelmiştir.

Göz kelimesinden türeyen gözetim kavramı, “etkileme, yönetme, koruma, yönlendirme gibi amaçlarla kişisel enformasyona dönük odaklı, sistemli ve düzenli ilgi” (Lyon 2013: 31) ve “sosyal teoride, sistematik izleme” (Bozkurt 2000: 69) olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda gözetim kavramı sistematik bir alt yapıya dayalıdır. Gözetleme akıllı telefonlar, akıllı saatler, güvenlik ve Mobese kameraları, yüz tanıma sistemleri, çipli kartlar, internet üzerinden takip, GPS aracılığıyla konum belirleme gibi pek çok yolla yapılabilmektedir.

Günümüzde gözetim ve gözetim aracılığıyla denetim, iktidarlar için güç elde etmenin ve bunu sürdürmenin en etkili araçlarından biridir. İktidarlar, tarihin her döneminde egemenliklerini korumak ve toplumsal düzeni sağlamak amacıyla gözetim mekanizmalarına başvurmuşlardır. Modern dönemde ise teknolojinin gelişmesiyle birlikte gözetim, daha önce hiç olmadığı kadar kapsamlı ve etkili bir hale gelmiştir. İktidarlar, bu sayede toplumu disipline eder, kontrol altında tutar ve gücünü pekiştirir. Dünyada yaşanan ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal değişim ile iktidarlar panoptik gözetim sistemlerini gündelik yaşamın olağan parçası haline getirdiler. Bireylerin özel yaşamı ve mahremiyet sınırları oldukça aşınmıştır.

Gözetim, sadece devletlerin ve iktidarların kullandığı bir araç değildir. Özel sektör de pazarlama, reklam ve tüketim alışkanlıklarını takip etme gibi amaçlarla gözetim mekanizmalarına başvurmaktadır. İnternet, sosyal medya, kameralar ve diğer teknolojik cihazlar sayesinde bireylerin verileri sürekli olarak toplanmakta ve analiz edilmektedir. Bu durum, bireylerin mahremiyetini ihlal ettiği ve kişisel verilerin kötüye kullanılması riskini artırmaktadır.

Gözetimin artmasıyla birlikte, bireylerin özgürlükleri ve temel hakları da tehlikeye girmektedir. Gözetim altında olduğunu bilen bireyler, kendilerini sürekli olarak izleniyormuş gibi hissedebilir ve bu durum onların davranışlarını, düşüncelerini ve tercihlerini etkileyebilir. Bu durum, bireylerin özgür iradeleriyle hareket etmelerini engelleyebilir ve toplumda bir otosansür mekanizması yaratabilir.

Gözetim olgusunun bu kadar yaygınlaşması ve olağanlaşması, toplumda bir ‘gözetim toplumu’ nun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gözetim toplumunda, bireyler sürekli olarak izlenmekte ve denetlenmektedir. Bu durum, bireylerin mahremiyetini ihlal ettiği gibi, toplumda güvensizlik ve korku atmosferi de yaratmaktadır.

Bunun yanında gözetim ve denetim mekanizmalarının modern toplumda giderek yaygınlaşması, bireylerin özgürlüklerini ve temel haklarını tehdit etmektedir. Bu nedenle, gözetim mekanizmalarının sınırlandırılması ve bireylerin özgürlüklerinin/mahremiyetinin korunması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde, gözetim toplumu adı verilen bir distopik geleceğe doğru ilerlememiz kaçınılmaz olacaktır. Mahremiyetin alenileşmesi noktasında Bauman gözetim için şunları ifade eder; “Popüler gözetim yorumları, bu tür gelişmeleri, “özel” yaşamın “yerel” alanında neredeyse hiç dokunulmamış alan bırakmayan, gittikçe daha fazla yaşam alanını sömürgeleştiren teknolojinin giderek hızlanan adımları olarak görür” (2013: 20).

Gözetim olgusu, doğası gereği siyasi ve sosyolojik bir olgu olmanın yanı sıra, iktidarlar için bir baskı aracı olarak da kullanılmaktadır. Toplumun bir güç tarafından baskı altına alınması ve kontrol edilmeye çalışılması, iktidarların yönetim biçimidir. İktidarlar tarafından uygulanan baskı, toplumu her alanda yönlendirip kontrol etmektedir. Otoriter rejimlerde iktidarların uyguladığı baskı, siyasal, sosyo-kültürel, ekonomik ve hatta mahalle baskısı gibi pek çok alanda gündelik hayatın belirleyeni haline gelmiştir.

Bu noktada, Louis Althusser'in (2002) 'Devletin İdeolojik Aygıtları' kavramına değinmek yerinde olacaktır. Althusser'e göre devlet, sadece baskı aygıtlarıyla (polis, ordu, yargı, bürokrasi, hapishane vb.) değil, aynı zamanda ideolojik aygıtlarla (eğitim, din, aile, sivil toplum, medya vb.) de iktidarını sürdürür. İdeolojik aygıtlar, bireylerin zihinlerini ve davranışlarını şekillendirerek onları mevcut iktidar yapısına rıza göstermeye yöneltir. Bu sayede iktidarlar, baskı uygulamak zorunda kalmadan toplum üzerinde hegemonya kurar ve toplumsal rıza gönüllü oluşturulur.

Althusser'in bu yaklaşımı, gözetim olgusunun sadece iktidarların bir baskı aracı olarak kullanılmasının ötesinde, toplumun derinliklerine nüfuz eden bir ideolojik mekanizma olduğunu da ortaya koymaktadır. Gözetim, sadece fiziksel olarak izlemek ve kontrol etmek anlamına gelmez; aynı zamanda bireylerin düşüncelerini, inançlarını ve değerlerini de şekillendirmeyi hedefler. Diğer yandan gözetim olgusu, iktidarlar için bir baskı aracı olarak kullanılmasının yanı sıra, toplumun her alanına nüfuz eden bir ideolojik mekanizmadır. Bu mekanizma, bireylerin zihinlerini ve davranışlarını şekillendirerek onları mevcut iktidar yapısına rıza göstermeye yöneltir. Bu nedenle gözetim, sadece siyasi bir olgu değil, aynı zamanda sosyolojik ve psikolojik bir olgudur. Baskıcı her iktidar toplumu kendi ideolojik nosyonu çerçevesinde biçimlendirmeye çalışır (Bay ve Karagöz 2024: 57) ve bunun için eğitim sisteminden medyaya, dinsel kurumlardan bürokrasi ve yargıya kadar her alanı/aparatı kullanır. Bunun yanında toplumda baskıya karşı oluşacak her türlü direnme hakkı ve oluşumlar bertaraf edilmeye çalışılır. Butler (2005: 9) bu baskıdan şöyle bahseder: "Bir iktidar biçimi olarak tabiyet [subjection] paradoksaldır. Birinin dışsal bir güç tarafından baskı altına alınması bilindik ve ıstıraplı bir iktidar biçimidir.". İktidarlar gözetim ve baskıyla yönetmeye çalıştıkları toplumlarda şiddet ve korku kültürü oluşturarak bireyleri kendilerine bağımlı kılmayı amaçlarlar. Korku kültürü iktidarlar için sosyal bir uyum aracı olarak kullanılmaktadır. Korku kültürü, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasından, insan haklarının askıya alınmasına kadar geniş bir alanda tezahür edebilir.

“Korkunun mevcuda getirdiği atmosfer neticesinde bireyin sosyal ilişkileri, toplumsal kabul ve edimleri hatta gündelik rutini sekteye uğrar. Toplumsal bağ ve ilişkiler de bundan nasibini alır. Korkunun yarattığı kültür, insanları birbirine yabancılaştırır ve korkuya muhatap birey, bu tür ilişkileri risk penceresinden, şüphe gözlükleriyle görmeye başlar” (Karabıyık 2021: 124).

İktidarın kendi ideolojisine uygun tek tip bireyler yaratma isteği toplumsal atmosferi zehirler ve kendinden olmayana, aykırı ya da farklı olanı ötekileştirerek toplumu zihinsel olarak kamplara ayırıştırır. İktidar aygıtı bu noktada cezalandırma ya da ötekileştirme yoluna gider. Ötekileştirme ve cezalandırma korkusu, bireyleri iktidarın kurallarına uymaya zorlarken, güvenlik gibi sunulan vaatler de onları gönüllü olarak gözetim altına girmeye itebilir. Bu durum, bireylerin özgür iradesini sınırlar ve iktidarın manipülatif gücünü ortaya koyar. “Belki de kişisel bağımsızlığımızı mezbahaya kendi ellerimizle göndermemiz için bize uygulanan baskı o kadar kuvvetli ki ve durumumuz bir koyun sürüsünün durumuna o kadar benziyor ki ancak birkaç istisnai isyankâr, gözü pek, kavgacı ve dirençli irade ona karşı samimi bir girişimde bulunabiliyor” (Bauman ve Lyon 2018: 35). Özellikle günümüzde iletişim teknolojilerinin gelişmesi, kullanım alanlarının yaygınlaşması teknolojiyi ‘iktidarın manipülasyon nesnesi’ haline getirmiştir.

Gözetim çalışmalarına bakıldığında akıllara birçok isim gelmekle birlikte, çalışmanın içeriği ve perspektifi açısından ağırlık Jeremy Bentham ve Michel Foucault’ya verilmiştir. Gözetim çalışmalarının öncü ismi olan Bentham tasarladığı hapishane modelini şöyle ifade eder,

“binanın, çok sayıda insanın gözetim altında tutulmasının amaçlandığı binalar marifetiyle çevrelenemeyecek ya da denetlenemeyecek kadar geniş mekana sahip olmayan, istisnasız bütün kurumlara uygulanabilir olduğu kabul edilecektir... bina, endüstrinin her alanındaki iş kollarındaki ıslah edilemeyenlerin cezalandırılması, delilerin denetim altında tutulması, ahlaksızların ıslah edilmesi, şüphelilerin hapsedilmesi, acizlerin bakılması, hastaların tedavi edilmesi, gönüllüleri yönlendirilmesi, ya da eğitim alanında yeni neslin eğitilmesinde olsun: tek kelimeyle, ölüm odalarında hükümlülerin kaldığı cezaevlerinin ya da yargılama öncesi sanıkların tutulduğu nezarethanelerin ya da azılı suçluların kaldığı hapishanelerin, ya da ıslahevlerinin ya da düşkünlerevinin, ya da imalathanelerin, ya da akıl hastanesinin, ya da hastanelerin, ya da okulların amaçlarına uygulanabilir” (2016: 12).

Günümüzde panoptikon; gözetim, hapishane, ıslahevi, okul, hastane gibi mekânsal sınırları aşmış, dijital, teknolojik bir boyuta evrilmiştir. Foucault panoptikonun, iktidarın gözetleme biçimleriyle 20. yüzyılda her yerde ve farklı biçimlerde görüldüğünü belirtmektedir. Foucault, iktidarın panoptikonu, gözetimi her kurumunda uyguladığını söyler ve ekler;

“Panoptizm, toplumumuzun karakteristik özelliklerinden biridir. Kişisel ve sürekli gözetim biçimi altında, denetim, cezalandırma ve ödüllendirme biçimi altında ve ıslah biçimi altında, yani bireylerin bazı kurallara göre dönüştürülmesi ve şekillendirilmesi

biçimi altında bireylere uygulanan bir iktidar biçimidir bu. Panoptizmin bu üçlü yanı - gözetleme, denetim ve ıslah toplumumuzda var olan iktidar ilişkilerinin temel ve karakteristik bir boyutu gibi durmaktadır” (2011: 237).

Gelenen aşamada panoptikon hapishane, ıslahevi, okul gibi kurumlarla var olmakla birlikte günümüz toplumlarında kamusal alanın dışında özel hayat alanında da etkisini göstermektedir. Dijitalleşmeyle birlikte panoptikon, artık soyut bir kavram olmaktan çıkarak, günlük yaşamın her anında hissedilen somut bir gerçeklik haline gelmiştir.

Özellikle Covid-19 salgının başladığı günden beri tüm dünyada salgının önlenmesi için pek çok önlem alınmıştır. Bu önlem ve uygulamalarla bireysel hak ve özgürlükler sınırlandırılmış ve iktidarlara bu yolla toplumu kontrol altına almaya çalışmışlardır. Tarihsel açıdan salgın hastalıklar ve gözetim uygulamaları değerlendirildiğinde, başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok yerinde sistematik gözetim uygulamalarının ilk kez veba salgınında uygulandığını söylemek mümkündür. Veba salgının çıktığı şehir, bölge, mahalle gibi alanlara giriş çıkışlar kapatılmış, vebanın olduğu bölgelere insanları gözleyen gözcüler görevlendirilmiştir. Kurallara uymayanlar ise cezalandırılmıştır. Gözetleyen kişi gözetlediği yerden ayrılırsa o da aynı şekilde cezalandırılmaktadır. Bu dönemde cezalandırma sistemi yasa koyucular tarafından ölüm cezası olarak belirlenmiştir. Foucault bu durumu ifade ederken her ailenin evinde erzak bulundurmamak zorunda olduğunu, sadece şarap ve ekmek için evler arasında küçük tahta kanallar yapıldığını, eğer evden çıkmak gerekirse bunun sırayla yapılacağını ve sokakta sadece eminler, temsilciler, askerler ve ölüm kargaları yani gömücüler dolaştığını belirtmektedir. “Eğer yerinden ayrılırsa hayatından olur; ya salgın hastalığa tutularak, ya da cezalandırılarak. Teftiş sürekli. Bakışlar her yerde uyanıktır” (1992: 246). Veba salgınıyla sağlık alanında sistematikleşen bu gözetim sistemi insanları belirli kapalı alanlarda tutmak, onları denetlemek iktidarlara disipline etme rutinine dönüşmüştür. İktidarlara gözetim ile ilgili uyguladığı toplumsal denetim sistemine bireyler baskı ve cezalandırma korkusuyla uymak zorundadırlar. Gelenen noktada; ‘pandemi dönemlerinde gözetim, pandeminin bitmesi için yapılsa da pandemi sonrasında da iktidarlara örtük amaçlarından biri gözetimi her alana yaygınlaştırıp meşru kılmak ve toplumsal denetimi kendi ideolojisi çerçevesinde sürekli kılmaktır’ diyebiliriz.

Enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle beraber iktidarlara kullandıkları gözetim sistemleri de bu doğrultuda değişmiş ve çoğalmıştır. Her şeyin hızla değiştiği günümüz dünyasında Covid-19 salgını döneminde, öncesinde ve salgının etkilerinin azaldığı durumlarda dahi teknolojik gözetim uygulamalarının son derece aktif bir biçimde kullanıldığı yaşanarak deneyimlenmiştir. Bireyler zamanla gözetim sistemlerini içselleştirmiştir. Virüsün öldürücü bir

etkiye sahip olması başta olmak üzere yaratılan korku ortamı/kültürü, gözetimi meşrulaştırmış ve bireyler açısından olağan durumu getirmiştir. Ölüm korkusu, iktidarların korkutma ve cezalandırma tehditleri gönüllü toplumsal rıza üretimini sağlamıştır.

Siyasal Mekanizmaların Panoptik Gözetimi

Covid-19 salgını ortaya çıktığı andan itibaren dünya genelinde bireylerin mekânsal hareketliliğini azaltabilmek, salgının yayılımını en aza indirebilmek, hastalığın hangi bölgelerde yoğun olduğunu tespit edebilmek gibi çeşitli nedenlerden kaynaklı olarak yeni denetim ve gözetim uygulamaları hayata geçirilmiştir.

“Geçmişte yaşanan salgınların günümüzdeki salgınlardan en önemli farkı insan hareketliliğinin geçmişe oranla daha fazla artmış olmasından kaynaklanan yüksek yayılma ve bulaşma hızı oluşmuştur. Küreselleşme sürecinin sonuçlarından biri olan yüksek hareketlilik bir anda Çin’de ortaya çıkan hastalığın dünyanın birçok ülkesine yayılmasına neden olmuş, devletler sınırlarını kapatmış, ülkeler ve şehirler karantinaya alınmış, insanlar evlerine çekilmiş, hayat adeta durmuştur” (Turan ve Çelikyay 2020: 4).

Bu süreçte salgın için uygulanan gözetim uygulama iktidarların ideolojisine göre şekillenmiş, ortaya çıkan baskıcı ve otoriter uygulamalara bireylerin toplumsal rıza göstermesi hedeflenmiştir. Covid-19 salgını sırasında uygulanan gözetim ve denetim uygulamaları Orwel’in 1984 romanını akıllara getirse de günümüzde daha fazla ve yoğun gözetim sistemlerinin uygulandığını söylemek mümkündür.

Dünya genelinde Covid-19 salgını için uygulanan gözetim aparatları günümüz teknolojik olanaklarından yararlanılarak hayata geçirilmiştir. Hastalarla temaslı kişilerin tespiti, pozitif olduğu saptananların evden dışarı çıkmamalarını sağlamak için bulundukları konumu tespit edebilmek için birçok teknolojik panoptikon (gözetim) sistemi geliştirilmiştir. Bu yöntemlerle bireylerin gündelik yaşamları gözetim ve denetim altına alınmaya çalışılmıştır.

“Günümüzde de Covid-19 sonrası ölüm korkusu ve endişesi ağır basan birey, ne zaman ve nasıl gözetlendiğinin tam olarak farkında olmasa da gözetlenebileceğinin bilinciyle gözetime gönüllü olarak katılım göstermiş ve ses çıkarmamıştır. Gözetimin normalleştirilmesi, üretim tarzına bağlı olarak yönetim anlayışlarının değişmesi ve dijital teknolojilerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur” (Yandım 2022: 357).

Polis, asker, bekçi gibi kolluk kuvvetleri yeni gözetim ve denetim sisteminin kontrolörü olarak görevlendirilmişlerdir. Yapılan gözetim ve denetim uygulamalarına uymayan vatandaşlar çeşitli yaptırımlarla karşılaşmışlardır. Pandemi sırasında uygulanan bu sistemler pandemi sonrasında farklı biçimlerde devam etmiş ve toplumun büyük bir kısmı ise bu durumu normal kabul ederek içselleştirmiştir. Bu noktada tıp ve toplumsal kontrol mekanizmasının, denetimin ortak işlevleri üzerinde birleştiğini söyleyebiliriz.

Foucault, tıp için genel bir toplumsal işlev haline geldiğini söylemektedir. “Tıbbın disipline edici etkilerini saptamakla yetinmeyiz. Tıp, toplumsal kontrol mekanizması olarak da işlev görebilir; başka işleyişleri de vardır, teknik, bilimsel vs.” (2012: 78).

Ülkeler, DSÖ’nün yayımladığı pandemi protokollerine ek olarak aldıkları önlemlerle kendi salgın politikalarını oluşturmuşlardır. Virüsün ilk ortaya çıktığı ülke olan Çin’de, virüsün kaynağının tespiti yapılamadı. Halen bu konu tartışmalı bir alan olarak varlığını sürdürmektedir. Gerçekten yarasalardan insanlara bulaşmış bir virüs müdür? Bir laboratuvarından bir kaza sonucu sızmış bir virüs müdür? Yoksa bilinçli olarak laboratuvarında üretilip yayılımı sağlanmış virüs müdür? tartışmaları güncelliğini korumaktadır. Yapılan açıklamalar dünya kamuoyunu tatmin etmekten uzak kalmıştır.

Virüsün ortaya çıkmaya başlamasından sonra Çin hükümeti gündelik yaşam içinde vatandaşlarının her türlü eylemini denetleyebildiği bir vatandaşlık uygulaması geliştirmiştir. Byung-Chul Han bu sistemi şöyle anlatıyor:

“Her tıklama, her satın alma, her temas, sosyal medyadaki her aktivite kontrol ediliyor. Kırmızı ışıkta geçen kişiden, rejimi eleştirenlerle iş birliği yapandan ya da sosyal medyada eleştirel yorumlar yazandan puan kırılıyor. Bunun sonucunda hayat çok tehlikeli bir hâl alabilir. Ters durumda da internetten sağlıklı besinler satın alana ya da rejim yanlısı gazeteleri okuyanlara artı puan veriliyor” (URL-1 2020).

Çin uygulamaya başladığı yeni gözetim sistemini Covid-19 pandemisi boyunca devam ettirdi. Bireylerin tüm ulaşım bilgileri ilgili kurumlardan alınarak uygulanan yeni sistem içerisine yüklenmiştir. Yapay zekâ ile yüz tanıma sistemleri geliştirilmiştir.

“Elde edilen sağlık verilerine göre vatandaşlar kategorize edilmekte, renk kodlarıyla kırmızı, sarı, yeşil olarak etiketlenmektedir. Bu yolla vatandaşların gündelik hayatlarını düzenleyici rolü üstlenilmekte ve karantina altına alınacakların ya da kamusal alana çıkabileceklerin kim olacağına karar verilmektedir” (Mozur’dan akt.: Tokgöz 2020: 320).

Akıllı telefonlarda kullanılan sağlık uygulamaları, bireylerin tedbirlere uygun hareket etmemesi durumunda polis, asker gibi kamu temsilcilerine bildirilmekteydi. Çin hükümetinin aldığı tedbirler, Çin Hükümeti’nin otoriter yapısı ve teknolojik olanaklarının gelişmişliği sayesinde eksiksiz uygulanmıştır.

Covid-19 sırasında alınan önlemler açısından ele alınabilecek bir diğer ülke Güney Kore’dir. Güney Kore Covid-19 salgını sırasında gözetimi kredi kartlarının takibi, akıllı telefonlar ve kentlerdeki güvenlik kameralarıyla vb. yöntemlerle sağlamıştır.

“Amaç, bilinen hastaların nerede olduğunu öğrenmek ve onlarla temas etmiş olabilecek herkesi test etmektir. İnsanların izlenmesinin üç ana yolu vardır. Birincisi, kredi ve

banka kartları. Güney Kore, dünyadaki en yüksek nakitsiz işlem oranına sahiptir. İşlemleri takip ederek kart kullanıcısının hareketlerini harita üzerinde çizmek mümkündür. İkincisi, cep telefonları aynı amaç için kullanılabilir. 2019'da Güney Kore, dünyanın en yüksek telefon sahiplik oranlarından birine sahipti (insandan daha fazla telefon var). Cihazlar herhangi bir zamanda bir ila üç alıcı-vericiye bağlı olduğundan, telefon konumları tam doğrulukla otomatik olarak kaydedilir. Ve tüm ülkeyi yoğun bir şekilde kapsayan yaklaşık 860.000 4G ve 5G alıcı-verici var. Son olarak CCTV kameralar, yetkililerin COVID-19 hastalarıyla temas halinde olan kişileri belirlemesine de olanak tanır. 2014'te Güney Kore şehirlerinde 8 milyonun üzerinde CCTV kamerası veya 6,3 kişi başına bir kamera vardı. 2010 yılında herkes seyahat ederken günde ortalama 83,1 kez ve her dokuz saniyede bir yakalandı" (URL-2 2020).

Çin ve Güney Kore gibi Asya ülkeleri salgınla mücadele konusunda otoriter davranışlar sergileyen rejimlere sahip ülkeler, kullandıkları ve nitelikli hale getirdikleri ileri düzey teknolojiler sayesinde gözetim ve denetimi en üst düzeyde tutarak salgını kontrol altına almaya çalışmışlardır. Otoriter rejimlerin ve gözetim uygulamalarının birleşimi, distopik bir dünyada yaşamaya başladığımızın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dünya geneline bakıldığında, Covid-19 salgınıyla birlikte yakın tarihte gözetim uygulamalarının en yaygın ve neredeyse en sıradan hale geldiği bir dönemde yaşadığımızı söylemek mümkündür.

Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinden biri olan Fransa, bu konuda aşı pasaportu ve sağlık kartı uygulaması geliştirmiş ve kamusal birçok alanda zorunlu hale getirmiştir. "Toplu etkinliklere katılmak ve belirli mekânlara girebilmek için negatif Covid-19 testi sonucu veya aşı belgesi ya da hastalığı kapmışsa iyileştiğini gösteren bir belge beyan etmeyi zorunlu tutuyor" (URL-3 2021).

Gelişmiş bir başka ülke olan İngiltere kendine özgü birtakım önlemlerle gözetim ve denetim sürecini hayata geçirmiştir. "İngiltere Sağlık Bakanlığı'na bağlı Kamu Sağlığı birimi Çin, Japonya ve Malezya gibi ülkelere gelen yolcular için 'geliştirilmiş gözetim' sistemini devreye soktu" (URL-4 2020).

Pandemi sürecinde birçok ülke akıllı telefonlar üzerinden kendi uygulamalarını geliştirmiştir.

"Türkiye'de 'Hayat Eve Sığar', Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta 'COVID Symptom Study', Avustralya'da 'COVID Safe', Yeni Zelanda'da 'FluTracking', Singapur'da 'Trace Together', Hindistan'da 'AarogyaSetu', Almanya, 'Corona-Warn-App', Fransa'da 'StopCovid', Birleşik Krallık'ta 'NHS COVID-19', Bangladeş'te 'Corona TracerBD', Brezilya'da 'Tô de Olho', Kanada'da 'COVIDAlert', Kolombiya'da 'CoronApp', Hırvatistan'da 'StopCOVID-19', Çekya'da 'Erouška', Danimarka'da 'Smittestop', Yunanistan'da 'CovidChecker', Macaristan'da 'VirusRadar', İsrail'de, 'HaMagen', Portekiz'de ise 'Stayaway COVID' gibi akıllı telefon uygulamaları COVID-19 pandemisiyle mücadelede kullanılmaktadır" (Eşitti 2021: 544-545).

Türkiye’de alınan önlemler de diğer ülkelerdeki gibi çoğunlukla dijital uygulamalar üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Seyahatler sınırlandırılmış, eğitim online olarak sürdürülmüş, kamuda veya özel sektörde çalışanlar için çalışılan sektöre göre home office çalışma sistemine geçilmiş, kafeler, restoranlar, eğlence mekanları gibi insanların topluca yer aldıkları mekanlar kapatılmıştır. Bunlarla birlikte akıllı telefonlar için ‘Hayat Eve Sığar’ uygulamasının kullanımı zorunlu tutulmuştur. Bu uygulama ile salgın hastalığa yakalananlar karantinada takip edilerek kontrol altında tutulmuş, salgının hafiflemeye başlamasıyla kapalı mekânlara giriş için zorunlu koşul olarak kullanılmıştır. “MAKSAM Makine ve Maske Fabrikası tarafından havaalanları, hastaneler, toplu taşıma, alışveriş merkezleri, eğitim kurumları, hapishaneler, bankalar, stadyumlar, askerî kurumlar, kritik tesisler, iş yerleri gibi çeşitli alanlarda kullanılabilen MKE Termal Kamera Sistemi üretilmiştir” (URL-5 2021). Hayat Eve Sığar uygulamasıyla kapalı mekânlara girişlerin kontrol edilmesiyle, mekânlara saat sınırı getirilmiş, tiyatro, sinema, konser gibi toplu etkinliklere yasaklar getirilmiştir. Bu önlemlerin yanında İçişleri Bakanlığı tarafından gönderilen genelge ile temel ihtiyaç harici ürünlerin satışı yasaklanmış ve kısıtlanmıştır.

“Marketlerde (zincir ve süper marketler dâhil) vatandaşlarımızın zorunlu temel ihtiyaçları kapsamındaki ürünlerin dışında herhangi bir ürün satışına izin verilmeyecek. 7 Mayıs 2021 Cuma gününden itibaren marketlerde (zincir ve süper marketler dâhil) temel gıda ve temizlik ürünlerinin yanı sıra sadece hayvan yemi, mamaları ile kozmetik ürünleri (parfümeri ve makyaj malzemeleri hariç) satılabilecek. Daha önce getirilen alkollü ürün satışı kısıtlamasının yanı sıra marketlerde (zincir ve süper marketler dâhil) elektronik eşya, oyuncak, kırtasiye, giyim ve aksesuar, ev tekstili, oto aksesuar, bahçe malzemeleri, hırdavat, züccaciye vb. ürünlerin satışına izin verilmeyecek” (URL-6 2021).

Bakanlık tarafından alkol satışına getirilen bu yasak, 2021 yılında Türkiye Cumhuriyet İletişim Başkanlığı Yayınları tarafından Türkiye’nin Korona Virüsle Başarılı Mücadelesi adlı yayında Tıbbi Ekipman İçin Alınan Önlemler başlığı adı altında dezenfektan ürünlerine olan talebin artması gerekçe gösterilerek dolaylı yoldan etil alkole olan talebin artmasıyla ilişkilendirilmiştir. Pandemiyle ilişkili olarak alınan bu önlemler ile eğlence mekanlarına getirilen müzik yasağı saat 24.00 ile sınırlandırılmıştır. 10.05.2022 tarihinde yapılan düzenlemeye göre müzik yasağı 01.00’e kadar uzatıldı. Tam anlamıyla ideolojik ve baskıcı bir uygulama olan bu yasaklar bireylerin yaşam tarzlarına doğrudan müdahalenin en somut örneği olarak kabul edilebilir. Maske yasağının bile uygulanmadığı bu dönemde alkol yasağı, müzik yasağı gibi uygulamalar baskıcı bir yaşam tarzının iktidar tarafından topluma dikte edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Müzik ve alkol yasağı sadece özgürlüklerin kısıtlanması bağlamında değil, aynı zamanda bu sektörlerde çalışan insanların da ekonomik olarak zorluklar yaşamalarına sebep olmuştur.

Baskıcı uygulamalara radikal örnek oluşturabilecek bir başka uygulama ise İngiltere’de yürürlüğe konuldu. Polisin bulaşıcı olabileceğini düşündüğü kişileri gözaltına almasına ve alıkoymasına izin verildi. Uluslararası Af Örgütü, Covid-19 önlemlerinin bir kısmının ayrımcılık içerebileceği ve insan haklarına aykırı olabileceği gerekçesiyle bu önlemlere karşı çıkmıştır. Bu bağlamda Uluslararası Af Örgütü, özellikle tacize uğrayan, güvencesiz göçmen statüsünde olan veya diğer sebeplerle daha fazla desteğe ihtiyaç duyan gibi savunmasız gruplar üzerindeki olası olumsuz etkileri nedeniyle bu yetkilere ilişkin endişelerini dile getirmiştir (URL-7). Radikal uygulamalar sadece İngiltere ile sınırlı kalmamış, ABD ve birçok Avrupa ülkesinde de temel insan hak ve özgürlüklerini kısıtlayan önlemlere başvurulmuştur. Foreign Policy’nin incelemelerine göre ABD halk sağlığı gerekçesiyle sığınmacıların engellenmesini istemiş, pandemiye gerekçe göstererek sığınmacı ve göçmenlerin taleplerini sınırlandırma kararı almıştır. İsrail’de ise salgın önlemleri kapsamında kişisel verilerin korunması kanununun ihmal edildiği görülmüştür. Bu duruma karşı iki denetim kuruluşu mahkemeye başvurmuş ve halk protestoları düzenlemiştir. Protestolara karşılık olarak Netanyahu hükümeti, kitlesel protestoları yasaklayan bir yasa çıkarmıştır. Macaristan ve Polonya gibi ülkelerde de hükümetler, salgını kontrol altına almak amacıyla protestoları yasaklamış ve basına çeşitli konularda kısıtlamalar getirmiştir (URL-8 2020).

Pandemiyle mücadele adı altında getirilen bu uygulamalar ve kısıtlamalar, özellikle otoriter rejimlerin gözetim politikalarıyla birleşerek, bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı bir hale gelmiştir ve hayatımızın her alanına nüfuz etmiştir. Lyon ve Bauman’a göre gözetimin günümüzdeki en önemli meşrulaştırma gerekçesi kamu güvenliği olarak gösterilmektedir. Fakat 21. yüzyılda izlenmek ya da izlendiğimizi bilmek güvenlik anlamından çok daha fazla anlam taşımaktadır. Şöyle ki; “Görünen o ki, bugünün güvenliği ironik bir biçimde, güvenlik önlemlerinin koruduğu farz edilen insanların bizi kendilerinin şiddetli bir biçimde güvensizlik hissetmesine yol açan yan ürünler olarak -ya da bazı durumlarda kasıtlı politikalar sonucunda- güvensizlik durumları ortaya çıkarıyor” (Bauman ve Lyon 2018: 115). Günümüzde gözetim, iktidarların elinde toplum mühendisliğinin en güçlü aracı haline gelerek, bireylerin düşünce ve davranışlarını şekillendirmekte ve demokratik süreçleri tehdit etmektedir. “Dijital kitlesel gözetimin koronavirüs sürecinde toplum sağlığı açısından faydalar sunacağını söylemek mümkündür. Ancak bu durum iktidarın denetimini arttırabilir ve daha çok veri kayıtlayan teknoloji şirketlerinin dijital diktatörlükler yaratmasına neden olabilir.” (Çokluk ve Bal: 2021: 105). Nitekim siyasal otoriteler tarafından alınan önlemlerin insan sağlığı ve yaşamı açısından önemli olduğunu belirtmekle birlikte paradoksal olarak bu süreçte birçok ülkede

temel insan hak ve özgürlükleri sınırlandırılmış ve hak ihlalleri yaşanmıştır. Uygulanan politikalar gözetimin gerekli olduğunu haklı çıkarmaya yönelik bir amaca dönüşmüştür. Korona virüs salgını sürecinde ve sonrasında birçok ülkede hükümetlerin aldığı ve sürdürmeye çalıştığı politikalar toplumsal, siyasal, ekonomik sonuçları nedeniyle çatışmalara yol açmıştır. Baskı ve ayrımcılık içeren politikalar salgının tıbbi ve toplumsal etkilerini daha da şiddetlendirmiştir. İktidarların uyguladığı bu yöntemler insan bedeninin hareketini sınırlamakta, bedeni kontrol ve baskı altında tutmayı amaçlamaktadır. Gelişen yeni iletişim teknolojileri pandemiyle birlikte gözetim araçlarını çeşitlendirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Gelişen teknolojiler sayesinde iktidarlar, bireylerin yaşamlarının her anını ve her alanını gözetim altına alarak, toplum üzerindeki kontrol ve denetimini artırmıştır. Foucault'nun iktidarın görünürlüğüyle ilgili üzerinde durduğu nokta tam da budur. Hapishane metaforunda mahkûmlar gözetleyen tarafından görülmekte ve izlenmekte ama gözetleyeni görememektedir. Sürekli izlendiğini bilen ve bunun bilgisine sahip olan mahkûmun zihninde iktidar sürekli aktif olarak karşılık bulmaktadır. Bu durumda mahkûm kendi bireysel eylemlerini iktidar varlığı bilgisi doğrultusunda düzenlemekte ve iktidarın gözetlenen üzerinde zor kullanmasına gerek kalmamaktadır. Tam da bu noktada Foucault'nun tarihsel ve toplumsal çözümlemeleri devreye girer. Foucault'ya (2012) göre, iktidar sadece devlet aygıtlarının elinde bulunduran merkezi olarak örgütlenmiş bir araç değil, aynı zamanda bireylerin en küçük davranışlarına kadar nüfuz eden, bedenlerini ve zihinlerini şekillendiren ilişkiler ağıdır. Foucault, iktidarı merkezi bir otoriteye indirgemek yerine, bireylerin kendi yaşamlarını düzenleme biçimlerine, kurumlara, sosyal normlara ve bilgi üretim süreçlerine nüfuz eden, daha dağınıkmış gibi görünen ancak oldukça etkili bir güç olarak tanımlar.

SONUÇ

Pandemik süreçler doğaları gereği insanları hazırlıksız yakalar. İnsanların yaşamlarını ve sağlıklarını doğrudan tehdit eder. Bu süreçlerin sonunda, birçok kişinin hayatını kaybetmesi, pek çok insanın ise fiziksel ve ruhsal sağlığını yitirmesiyle derin travmatik etkiler bırakır. Covid-19 pandemisi de insanlığı böyle bir tablo ile karşı karşıya bırakmıştır. 17 Kasım 2019 tarihinde Çin'in Hubei bölgesinin başkenti olan Vuhan'da ortaya çıkan ve daha sonra küresel salgına dönüşen SARS-CoV-2 virüsü pandemisi ağır bir tablo bırakarak pandemi olmaktan çıkmış günümüzde de yeni hafif semptomlarla ve daha az yaygınlıkta varlığını sürdürmektedir. Virüs, dünya genelinde 225 ülke veya bölgede görülmüş, aktif olarak doğrulanmış vaka sayısı 704.753.890 kişi olurken, resmi kayıtlara giren ölüm sayısı 7.010.681 (12 Nisan 2024 itibarıyla (URL-9 2024)) kişidir. Bu rakamlar ülkeler tarafından kayıt altına alınan ve DSÖ'ye bildirilen

rakamlarla sınırlıdır. Gerçek rakamlar elbette bunun çok ötesindedir. Mevcut tablo bile pandeminin büyüklüğü ve ürkütücülüğü hakkında yeterince fikir vermektedir. Pandeminin sonuçları sadece bunula sınırlı kalmamıştır. Milyarlarca insan belli dönemlerde siyasal otoritelerce alınan kararlar doğrultusunda, seyahat kısıtlamaları, alışverişin belli saatlerle sınırlandırılması gibi önlemlerin dışında uzun süre evlere kapanmak zorunda kalmıştır. Bu durum bireysel ve toplumsal yaşamları derinden sarsmış, yol açtığı bedensel ve ruhsal rahatsızlıklarla travmatik ve kaotik bir sürecin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Bireylerin evlere kapanması, taşıma ve ulaşım hizmetlerinin durdurulması veya kısıtlanması dünya genelinde arz-talep dengesini bozarak ekonomik şoklara yol açmıştır. Sağlık hizmetlerinden üretim süreçlerine, ulaşımdan turizme, tüketimden finansal süreçlere kadar etkilenmeyen sektör kalmamıştır.

DSÖ bu sürecin aktif öznesi olarak dünya genelinde birtakım uygulamaların ve protokollerin uygulanması noktasında öncü ve yönlendirici rol oynamıştır. Ancak birçok ülke kendi özne ve özel politikalarını geliştirmiştir. Bu politik süreçlerin en önemli tarafı getirilen kısıtlamaların insan temel hak özgürlükleriyle uyumlu olmamasıdır. Diğer yandan geliştirilen teknoloji tabanlı uygulamalar büyük tartışmalara yol açmıştır. Bu uygulamalar tıbbi boyutta insanların virüsü bulaştırmaması üzerine kurgulanırken, diğer taraftan bireylerin gündelik yaşamları gözetlenmeye ve takip edilmeye başlanmıştır. İnsan yaşamının ve sağlığının söz konusu olması bu uygulamalara toplumsal muhalefeti azaltmış, çoğu kez toplumsal rızanın oluşumunu sağlamıştır. Özellikle otoriter ve totaliter nitelikli siyasal iktidarların aldığı bazı karar ve uygulamalar pandemi sonrası da varlığını koruyarak olağan hale getirilmek istenmiştir. Kişisel verilen toplanması, arşivlenmesi ve bunların bazı ülkelerde ticari amaçlarla başkalarının eline geçmesi büyük tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Banka kartlarından, GPS konum bilgilerine ulaşılması, geliştirilen teknoloji tabanlı yazılımlar (aplikasyon), güvenlik vb. gerekçelerle Mobese kameralarıyla bireylerin gündelik yaşamlarının izlenmesi, bir yandan mahremiyet tartışmalarına, diğer yandan da temel ve hak ve özgürlüklerin ihlaline yol açmıştır. Pandemi sonrasında dünyanın birçok ülkesinde otoriter eğilimli partilerin iktidara gelmesi, mevcut iktidarların daha otoriter bir yönetim anlayışına yönelmesi gözetim ve denetim tartışmalarını siyasal zemine taşımıştır. Toplumsal güvenliğin sağlanması gerekçesiyle alınan ve hayata geçirilen uygulamalar kalıcı hale getirilmiştir. İktidarların, bireyin bedeninden başlayarak, düşünce ve davranışlarına kadar uzanan geniş bir alanda kurduğu gözetim ve denetim mekanizmaları, ifade özgürlüğü, toplanma hakkı gibi demokratik hakların kullanımını ciddi şekilde kısıtlamaktadır. Getirilen kısıtlama ve yasaklara uymayanlara kolluk kuvvetleri ve adli, idari merciler aracılığıyla cezai müeyyideler uygulanmaktadır.

Dünyada bir yandan özgürlük ve demokrasi söylemleri artarken, bir yandan da gözetleyici ve kısıtlayıcı çabalar da yoğunluk kazanmaktadır. 11 Eylül terör saldırıları ile başlayan güvenlik endişeleri, pandemi sonrası tekrar gündeme gelmiş ve deyim yerindeyse ‘dünyada artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır’ noktasına gelinmiştir. İnsanlık, bilim ve teknolojinin yapay zekâ desteği ile olağanüstü bir gelişim gösterdiği dünyada, demokrasi ve bireysel hak ve özgürlüklerin budandığı bir dönemin içine sürüklenmektedir.

Son olarak çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı sorunları ve konuları doğrular nitelikte Beyaz Saray tarafından yapılan açıklamalar dikkate değerdir. Beyaz Saray Sözcüsü Karoline Leavitt, Covid-19 virüsünün Çin’in Vuhan kentindeki bir laboratuvardan sızmış olduğu yönündeki iddiaların “doğrulanmış bir gerçek” olduğunu söyledi (URL-10 2025) Sözcü, CIA Direktörü John Ratcliffe’e bu gerçeği Amerikan halkına açıkladığı için tebrik etmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The Objective of the Study

This study has been prepared with a holistic and eclectic method. Throughout the world, many pandemics have been experienced from the past to the present. The Covid-19 pandemic process has lasted more than 3 years, and when evaluated in terms of the number of people it has infected and caused deaths, it has been one of the biggest epidemics experienced. In terms of epidemic and disaster management, the World Health Organization has suggested a number of protocols that all countries should follow to prevent the spread and minimize deaths. Each country has attempted to follow these protocols by integrating them into their own health systems. Additionally, countries have endeavoured to implement their own specific measures, centred around their health systems and unique circumstances, beyond the recommendations of the World Health Organization. As a result, every nation has strived to combat the pandemic with a blend of measures tailored to their specific context. Primary measures implemented included the transition to remote learning, mandatory mask use in public areas, adherence to physical distancing guidelines, contact tracing via digital platforms, credit card transaction monitoring, curfews, and surveillance through CCTV systems.

Many countries have implemented monitoring and surveillance mechanisms during this process, depending on the country’s technological advancement. A lot of information about individuals has been collected, used, and archived during this process. It is definitely not correct to object to these measures medically. Human life and health are at stake. However, what follows is a highly controversial area. There are continuing concerns and doubts that these

surveillance and monitoring practices continue in authoritarian countries even after the pandemic ends, that they violate the right to privacy, and that they infringe on fundamental human rights and freedoms. In countries like Türkiye, the curfew imposed after certain hours during the pandemic continues. The continuation of this and similar practices after the pandemic raises questions such as whether state and power apparatuses deliberately continue panoptic practices to control society, whether they are trying to prevent urban social movements at their source. These issues and problems continue to be discussed in academic and intellectual circles.

This study seeks to contribute to the theoretical discourse on panoptic surveillance by providing examples from various nations

Literature Review

Although the topic is current, it is necessary to say that a significant scientific and academic accumulation has been formed in this field. In this context, efforts have been made to access domestic and foreign sources within the framework of the possibilities. Access to printed, periodical, and digital sources has been provided, and they have been used to the necessary extent.

Methodology

This study adopts a descriptive and eclectic approach, grounded in a theoretical framework. By adhering to the principles of scientific inquiry, the research has taken a holistic perspective.

Result and Evaluation

The question of how to establish and control social order, and how it should be established and controlled, has been a concern since the time of the ancient Greek philosophers such as Plato and Aristotle. Thus, it is not a topic or problem area unique to our time. The control of societies, which has continued from antiquity to the present day, has undergone a qualitative change with the emergence of modern society. Modern societies are, in a sense, societies of surveillance and control. The rapid growth of population, external pressures, and the weakening of social control propel societies into chaotic and traumatic environments, leading to an increase in crime, types of crime, and crime rates. In this situation, the state, holding central authority (as the concrete manifestation of the state), takes measures. Public spaces such as streets and avenues are equipped with cameras for security reasons, and all behaviours of individuals in these areas are monitored and recorded 24 hours a day. Nowadays, this situation has become widespread and institutionalized to a great extent, with schools, hospitals, prisons, public institutions, parking lots, public transportation vehicles, almost all public areas, residential complexes, etc., being

constantly monitored and controlled. The positioning of the issue on the basis of security, ensuring the safety of individuals in increasingly unsafe public areas, autonomously provides a large degree of voluntary social consent. The state, utilizing ideological apparatuses (educational institutions, religious institutions, media, art, etc.) that it holds or has direct/indirect control over, imposes on the individual the idea that they must feel safe. The individual, by nature desiring to feel secure, becomes a voluntary actor in this process and accepts the situation. This is precisely what we call the voluntary provision of social consent. The provision of social consent and the achievement of general consensus legitimize surveillance and control mechanisms in a social context.

The Covid-19 pandemic process has caused the issue and discussions in this field to resurface and intensify. The virus's rapid spread, directly threatening the lives and health of those with chronic illnesses, the elderly, children, and those with genetic deformities, has necessitated the implementation of certain measures. While some of these measures were initially designed to reduce/stop the spread of the virus and reduce the mobility of contacts, they have gradually expanded to encompass the surveillance and control of the entire society. The surveillance and control mechanisms that gained prominence after 9/11 have not only persisted but have expanded in scope, particularly in authoritarian regimes like China and South Korea. These measures now pose a substantial threat to individual liberties. While the surveillance and control process erodes the boundaries of individual privacy on the one hand, it has also restricted fundamental rights and freedoms guaranteed by international conventions on the other. The aim of this study is to present this issue with concrete examples and applications from the world and our country and to contribute to the discussions in this field.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, 5. Baskı, Y. Alp ve M. Özışık (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aust, S., Ammann, T. (2018). *Kitlesel Gözetim Verilerinin Kötüye Kullanımı Siber Savaş, Dijital Diktatörlük*, 2. Baskı, E. Yücel ve H. Yılmaz (Çev.), Ankara: Hece Yayınları.
- Bauman, Z. (2013). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, K. Atakay (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z., Lyon, D. (2018). *Akışkan Gözetim*, E. Yılmaz (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bay, S., Karagöz, C. (2024). What Is Aggro? Situationist Aesthetics in the Plays of Howard Brenton, *Texas Studies in Literature and Language*, 66(1), 41-66. Doi: <https://doi.org/10.7560/TSSL66103>
- Bentham, J. (2016). Panoptikon: Gözün İktidarı, B. Çoban ve Z. Özarslan (Haz.), *Gözetleme İlkesi Düşüncesi* içinde (12-13), İstanbul: Su Yayınları.
- Berger, J. (2022). *Görme Biçimleri*, Y. Salman (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bozkurt, V. (2000). Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?, *Birikim*, (136), 69-74.
- Butler, J. (2005). *İktidarın Psikik Yaşamı*, F. Tütüncü (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çokluk, N., Bal, Z. E. (2021). Küresel Köyün Buhranı Olarak Koronavirüs Sürecinde Dijital Gözetim Üzerine Bir Değerlendirme, *İletişim ve Diplomasi* (6), 93-110. Doi: <https://doi.org/10.54722/iletisimvediplomasi.1015905>
- Eşitti, Ş. (2021). Covid 19 Pandemisi Sırası ve Sonrası Dijital Gözetim ve Toplumsal Kontrol Sorunsalı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme, *Communication and Technology Congress, April 12th-14th*, 537-549, İstanbul. Doi: <http://dx.doi.org/10.17932/CTC.2021/ctc21.053>
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*, M. A. Kılıçbay (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2011). *Büyük Kapatılma*, I. Ergüden Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü*, 3. Baskı. I. Ergüden (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karabıyık, R. (2021). Michel Foucault'un Disipline Edici İktidar Kuramı Çerçevesinde Türkiye'de Alınan Covid 19 Tedbirlerinin Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi-Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*, A. Toprak (Çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Orwell, G. (2011). *Bin Dokuzyüz Seksen Dört*, 30. Baskı, C. Üster (Çev.), İstanbul: Can Yayınları.
- Tokgöz, C. (2020). Covid-19 ile Mücadelede Konumsal Gözetimin Kurumsallaşması, *Kültür ve İletişim*, 23(2) (46), 310-341. Doi: <https://doi.org/10.18691/kulturveiletisim.739277>
- Turan, A., Çelikyay, H. H. (2020). Türkiye'de Covid-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 1-25. Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.733482>
- URL-1: Terrabayt. (2020). Viral Olağanüstü Hal ve Yarının Dünyası. Terrabayt: <https://terrabayt.com/dusunce/viral-olaganustu-hal-ve-yarinin-dunyasi/> (Erişim: 14.09.2024).
- URL-10: NTV. (2025). <https://www.ntv.com.tr/dunya/beyaz-saray-kanit-var-dedi-covid-19-laboratuvaridan-mi-cikti,VY71KrTLRUGKm->

G2Habz4Q?fbclid=IwY2xjawIMHAlleHRuA2FlbQIxMAABHSv5okoyNZaWICYRzh-WSIJ-lWdb0kxZFwR-JOhwxbtWnj2AU1m2aGN0ww_aem_stIX05u6XKQFObvJ5NQMCA. (Erişim: 02.02.2025).

- URL-2: The Conversation. (2020). Coronavirus: South Korea's success in controlling disease is due to its acceptance of surveillance. The Conversation: <https://theconversation.com/coronavirus-south-koreas-success-in-controlling-disease-is-due-to-its-acceptance-of-surveillance-134068> (Erişim: 15.10.2024).
- URL-3: Euronews. (2021). Fransa'da toplu etkinlikler için istenecek 'sağlık kartı' uygulaması meclisten geçti. <https://tr.euronews.com/2021/05/12/fransa-da-toplu-etkinlikler-icin-istenecek-sagl-k-kart-uygulamas-meclisten-gecti> (Erişim: 15.09.2024).
- URL-4: Bbc News. (2020). Koronavirüs (Covid-19): Salgına karşı ülkeler hangi önlemleri alıyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51864424> (Erişim: 15.09.2024).
- URL-5: Asrın Küresel Salgını. (2021). Türkiye'nin Koronavirüsle Başarılı Mücadelesi. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı: <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/TurkiyeninKoronavirusleBasariliMucadelesi.pdf> (Erişim: 16.09.2024).
- URL-6: Genelge. (2021). 81 İl Valiliğine Market Tedbirleri Genelgesi Gönderildi. İçişleri Bakanlığı: <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-market-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> (Erişim: 16.09.2024).
- URL-7: Amnesty. (Tarihsiz). Uluslararası Af Örgütü. Amnesty: <https://www-amnesty-org> (Erişim: 16.09.2024).
- URL-8: Foreign Policy. (2020, 10 16). the rise of the covid dictatorships. Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2020/10/16/the-rise-of-the-covid-dictatorships> (Erişim: 17.09.2024).
- URL-9: Wikipedia. (2024). https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Clike_ve_b%C3%B6lgelere_g%C3%B6re_COVID-19_pandemisi (Erişim: 27.09.2024).
- Yandım, D. (2022). Covid-19 Kapsamında Kullanılan Dijital Veri Gözetimi Uygulamalarının Distopyalar Üzerinden Değerlendirilmesi, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 352-376. Doi: <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1197232>

Makale Bilgisi/Article Information

Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	Ethical Statement:	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	Conflict of Interest:	The authors declare that declare no conflict of interest.
Yazar Katkı Beyanı:	Birinci yazarın makaleye katkısı %50, ikinci yazarın makaleye katkısı %50'dir.	Author Contribution Declaration:	The contribution of the first author to the article is 50% and the contribution of the second author to the article is 50%.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.

